

DA LI JE NEVIDLJIVA RUKA UVEK NA NAŠOJ STRANI? – PRILOG OCENI TRANSATLANTSKOG TRGOVINSKOG I INVESTICIONOG PARTNERSTVA (TTIP)

Marko Malović¹
Vesna Petrović²

Apstrakt

EU i SAD imaju najveću globalnu ekonomsku vezu sa razmenom roba i usluga koja dostiže 2 mlrd. evra dnevno. Stoga, oduvek je postojao jasan ekonomski razlog za zaključivanje sporazuma o slobodnoj trgovini između dve strane Atlantika; međutim finalizacija sporazuma se nije dogodila tokom prethodne dekade uprkos potencijalno ogromnim ekonomskim efektima. Analitičari smatraju da je iznenadno ponovno otkriće Evrope i njenog velikog tržišta posledica neuspeha tzv. Doha runde globalnih trgovinskih pregovora, kao i uopšteno globalne ekonomske klime. Ključni dokument koji činu bazu za pregovore jeste izveštaj pripremljen od strane radne grupe za zapošljavanje i rast na visokom nivou između EU-SAD. Taj dokument predstavlja troškove i koristi od eventualnog Transatlantskog dogovora. Obostrane koristi proizilaze iz potencijalne eliminacije, smanjenja ili prevencije trgovinskih prepreka za robe, usluge, investicije, osobito necarinskih barijera u svim kategorijama ekonomske aktivnosti uz harmonizaciju njihovih različitih regulatornih i administrativnih režima. Glavna trgovinska pitanja između ove dve jurisdikcije tiču se gorućih tema XXI veka vezanih za tretman poljoprivrednih proizvoda, bezbednost hrane, posebno konzumaciju i diseminaciju određenih vrsta GMO, zaštitu potrošača i ekološke standarde. Stoga, rad se bavi cost-benefit analizom i globalnim posledicama TTIP ne samo na relaciji SAD-EU, već možda još više u odnosu potrošača i interesa krupnog kapitala, naročito multiunacionalnih i transnacionalnih kompanija.

¹ dr Marko Malović, redovni profesor, Univerzitet u I. Sarajevu i IEN-Beograd, profmarkomalovic@gmail.com ; Ovaj rad je deo istraživačkih projekata pod šiframa 47009 (Evropske integracije i društveno-ekonomske promene privrede Srbije na putu ka EU) i 179015 (Izazovi i perspektive strukturnih promena u Srbiji: Strateški pravci ekonomskog razvoja i usklađivanje sa zahtevima EU), finansiranih od strane Ministarstva za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije.

² dr Vesna Petrović, docent, Univerzitet u I. Sarajevu, vesna.petrovic@fpe.unssa.rs.ba

Ključne reči: TTIP, nekarinske barijere, trgovinski režimi, GMO, transnacionalne kompanije, CETA

UVODNA RAZMATRANJA

Sagledavanje složenih okolnosti vezanih za pregovore oko zaključivanja sporazuma o slobodnoj trgovini (*Free Trade Agreement - FTA*) između Evropske Unije (EU) i Sjedinjenih Američkih Država (SAD), pregovore koji se vode po službenim nazivom Transatlansko trgovinsko i investiciono partnerstvo (*Transatlantic Trade and Investment partnership - TTIP*), započecemo metaforičnom opaskom Alemana (Alemanno, 2016) da ako pretpostavimo da je EU sa Marsa, a da su SAD sa Venere, kada se uzme u obzir regulisanje njihovih društava, obe jurisdikcije mogle bi da se pozicioniraju na istu planetu ukoliko bi došlo do postizanja dogovora oko TTIP. Prvi i osnovni razlog za zaključivanje dogovora o slobodnoj trgovini između dve strane Atlantika je postizanje obostrane ekonomske koristi, kako bi se još više unapredila najjača svjetska ekonomska veza između EU i SAD vredna 2 milijarde dolara na dnevnom nivou. Međutim, nakon brojnih pokušaja (14 rundi pregovora) tokom prethodne decenije i potencijalno ogromnog privrednog značaja eventualne integracije, ipak nije došlo do zaključivanja TTIP.

Od 2013. godine ponovno je pokrenuta ozbiljna politička retorika sa obje strane, pogotovo sa strane SAD, zahvaljujući lobiranju poslovne elite, ali i klimi ekonomske stagnacije, pa ipak za sada nije došlo do sporazuma. Analitičari smatraju da je iznenadno ponovno otkriće Evrope i njenog velikog tržišta posledica neuspjeha tzv. Doha runde globalnih trgovinskih pregovora, kao i uopšteno loše globalne ekonomske klime. Ključni dokument koji činu bazu za pregovore jeste izveštaj pripremljen od strane radne grupe za zapošljavanje i rast na visokom nivou između EU-SAD. Taj dokument predstavlja troškove i koristi od eventualnog Transatlantskog dogovora. Obostrane koristi proizilaze iz potencijalne eliminacije, smanjenja ili prevencije trgovinskih prepreka za robe, usluge, investicije, osobito nekarinskih barijera u svim kategorijama ekonomske aktivnosti uz harmonizaciju njihovih različitih regulatornih i administrativnih režima.

Efekti na BDP procenjuju se 0,5% za EU godišnje počev od 2030. nadalje, dok su dotle znatno skromniji no monotono rastući (European Commission, 2016). Ipak, bliža analiza pokazuje da su efekti po BNP (za nacionalne privrede mnogo relevantniji pokazatelj) otrežnjujuće skromniji sa svega 0,3% *p.a.* uz krupne oscilacije među zemljama članicama (pri čemu razijume se više koristi generišu

zemlje sa dubljim i intenzivnijim ekonomskim i trgovinskim vezama sa SAD). Brakman *et al.* (2015) nalaze zanemarljivo pozitivne efekte za treće zemlje uključiv i zemlje kandidate za EU, pri čemu one među njima sa značajnijim sektorima bazne industrije (obojena metalurgija, industrija čelika) po našem mišljenju mogu očekivati i blago negativne posljedice. Uostalom, dosad implementiran princip bilateralnog uzajamnog priznavanja različitih standarda na relaciji SAD-EU implicira skok penetrabilnosti oba tržišta za preduzeća iz druge od dvaju teritorija, dok bi proizvođači iz trećih zemalja morali da zadovoljavaju oba skupa standarda ukoliko žele da izvoze na oba tržišta (De Ville, Silles-Brügge, 2014). Odnosi razmene bi se implementacijom TTIP popravili za EU, trgovinski suficit bi porastao (European Commission, 2016), ali bi se zbog heterogenosti privredne strukture i stepena ekonomskih veza sa SAD i Kanadom nejednakost nadnica u EU blago povećala.

Kada je reč o potencijalnim kamenovima spoticanja, ukoliko se sagledavaju glavne razlike iz perspektive SAD i EU vezane za TTIP, može se reći da se u EU smatra da nedostaje transparentnosti u pregovorima, pogotovo pošto se radi o složenom skupu pitanja, premda je s obzirom na obim i značaj pregovora to je donekle i razumljivo. Nadalje, glavni strah u EU vezan je za genetski modifikovani hranu, iako po nekima za određene oblasti SAD imaju više standarde bezbednosti potrošača i očuvanja životne sredine (Van Ham, 2016). U suštini obe strane se pribojavaju da će regulatorni okvir druge strane dovesti do gubitka standarda u vlastitom okruženju. Pogotovo je to slučaj u EU, jer se SAD posmatra kao jedinstvena država sa jasnim nacionalnim pravilima, ulogom Kongresa i Predsednika u trgovini, dok EU pregovara u ime 28 država (posledice Brexit-a još uvek nisu jasne, a za sad ćemo i dalje EU posmatrati kao zajednicu 28 država). Stoga, uz gubitak standarda, tu su i strahovi da bi kompromisi koji bi se napravili imali koristi za neke države, dok bi ugrozili druge, pa čak i doveli do podrivanja nacionalnog suvereniteta.

Nakon četrnaest rundi pregovora razvučenih na skoro 3 godine, TTIP se našao pred faktičkim kolapsom. Nepremostive razlike isprečile su se baš u sferi zaštite potrošača, čovekove okoline i prava životinja. Glavna trgovinska pitanja između ove dve jurisdikcije, dakle, tiču se gorućih tema XXI veka vezanih za tretman poljoprivrednih proizvoda, bezbednosti hrane, posebno konzumaciju i diseminaciju određenih vrsta GMO, minimalne standarde zaštite potrošača i ekoloških obzira. Stoga, rad se bavi cost-benefit analizom i globalnim posledicama TTIP ne samo na relaciji SAD-EU, već možda još više u odnosu potrošača i interesa krupnog kapitala, naročito multiunacionalnih i transnacionalnih kompanija.

Stoga, predmet ovoga rada su *cost-benefit* analiza i globalne posledice TTIP ne samo na relaciji SAD-EU, već možda još više u odnosu potrošača i interesa krupnog kapitala, naročito multiunacionalnih i transnacionalnih kompanija. Ciljevi sprovedene analize ogledaju se u evaluaciji spoljnotrgovinskih i investicionih efekata eventualne reinkarnacije ovog sporazuma ili njegovih derivata (poput aktuelnog CETA) za male otvorene privrede, kao i u nešto detaljnijoj komparaciji raspoloživih prototipa ovakvih sporazuma i njihovih alternativa, a naročito u vezi sa pravilnicima za rešavanje sporova na relaciji ulagač-zemlja domaćin.

EVOLUCIJA I OBUHVAT TTIP

Pokušaji da se uspostavi neki stupanj zajedničkog transatlantskog tržišta čine se još od pada Berlinskog zida i privremenog svršetka Hladnog rata. Tako, već 1990. SAD i EU po prvi put institucionalizuju svoje odnose Transatlantskom deklaracijom, formalizujući tešnju saradnju u ekonomskoj, bezbednosnoj i kulturnoj sferi (De Ville- Silles-Brügge, 2014). Mada je transatlantski trgovinski sporazum po prvi put pomenut sredinom 90-tih godina XX veka, koji je predviđao samo eliminaciju duplih procedura trgovinske, fitosanitarne te bezbednosne sertifikacije (Steffenson 2005), doskorašnji pregovori, a pod nazivom TTIP, potiču iz novembra 2011. godine i samita EU-SAD. Tada su lideri EU i SAD dali zeleno svetlo za uspostavljanje Radne grupe na visokom nivou pod nazivom „Zapošljavanje i Rast“ sa zadatkom da se uradi studija izvodljivosti EU-SAD sporazuma o trgovini. Prvi zvanični rezultati rada te grupe su publikovani u februaru 2013. godine, zaključujući u pozitivnom tonu da se preporučuje da obe strane započnu pregovore o sveobuhvatnom sporazumu, koji su i počeli u julu 2013. godine.

TTIP je najveći i najambiciozniji trgovinsko-investicioni sporazum na svetu, koji se sastoji od tri velike celine: paketa koji propisuje i usaglašava pristup tržištu, paketa koji forsira saradnju u oblasti regulatornih pitanja i standardizacije, te paketa koji registruje tvrdokorna pravila vezano za javne nabavke, ali i horizontalna pitanja poput politike konkurencije, održivog razvoja, integracije malih i srednjih preduzeća u međunarodnu trgovinu i sl. (European Commission, 2016).

Ukoliko se pogledaju prosečne carine na robu koje iznose 2,2% i 3,3% za SAD i za EU respektivno, čini se da one ne predstavljaju veliku prepreku za transatlantsku trgovinu (preko 60% uticaja TTIP na BDP i EU i SAD otpada na necarinske mere) (*Ibidem*). Pod necarinskim barijerama osim standardnih kvota, pravila o lokalnom sadržaju, raznim oblicima državne pomoći, podrazumeva se i voluminozna

nacionalna i regionalna regulativa o označavanju robe, inspekcijskom nadzoru i sertifikaciji i licenciranju. Stoga je jasno da lavovski deo pretendovane transatlantske trgovinske liberalizacije otpada na raznolike necarinske barijere, prema procenama UNCTAD necarinske barijere tangiraju nekih 96% međunarodne trgovine danas (UNCTAD, 2016), (Sultan Al Essa, 2016). Primera radi, EU zabranjuje prodaju kozmetike testirane na životinjama, dok je u SAD to dozvoljeno, SAD testiraju bazensku vodu odgajivačnica ostriga na prisustvo bakterija, dok u EU na bakterije testiraju same ostrige, pa iako su nasuprot prethodnom primeru (kozmetički proizvodi) oba metoda prilično bezbedna, trgovina ostrigama između EU i SAD svejednako izostaje. TTIP sporazum ima ambiciju da necarinske barijere ukloni i međusobno nostrifikuje standarde i kada je reč o poljoprivredi i prehrambenoj industriji, farmaceutskim proizvodima, proizvodnji i trgovini energijom, tekstilnoj industriji, automobilskoj industriji, proizvodnji mašina i električnih aparata i nekim segmentima komercijalnih usluga (osiguranje, audiovizuelne tehnologije i umetnosti).

Takođe, mora se uzeti u obzir da se čini da su obe strane nezadovoljne aktivnostima i multilateralnim formatom Svetske trgovinske organizacije (WTO), čije prerogative maksimalno koriste nekolike ekonomske sile u usponu, a iz reda tržišta u nastajanju, pa je po određenim autorima TTIP mehanizam da se zaobiđe WTO kao mesto za globalnu trgovinsku regulaciju, ali i način da se utiče na sve aktivnije i uticajnije ekonomije, posebno Kinu (Venhaus 2013). Stoga, pregovarači su istakli da je cilj da se „osigura zajedničko transatlantsko vođstvo u razvoju globalnih normi i standarda“ (De Gucht 2013). Stoga, posebno treba uzeti u obzir geostratešku dimenziju i značaj postizanja ovakvog sporazuma za obe strane Atlantika.

Poseban osvrt se mora napraviti i na ulogu civilnog društva, odnosno nevladinih organizacija (NVO), naročito u Evropi gde su se NVO suprotstavile potencijalnom ublažavanju određenih standarda koje bi približavanje regulative moglo doneti (Donnan 2013). Grupa nevladinih organizacija je kritikovala određene delove TTIP tvrdeći da će oslabiti važeće evropske postavke pravila i regulative u toj oblasti. Posebno kontraverzna oblast tiče se genetski modifikovanih organizama (GMOs), koji su dosta slobodno dostupni u SAD, a u određenim segmentima strogo zabranjeni u EU. Primera radi, američka govedina se odavno tretira hormonima rasta, u proizvodnji američke piletine koristi se hlor, upotreba pesticida u poljoprivredi je široko rasprostranjena, dok je u EU primena ovakvih preparata po pravilu nedozvoljena. Konkretno, u SAD možete koristiti sve supstance i preparate dok se ne dokaže njihov štetan uticaj, u EU je zabranjena upotreba genetski modifikovanih supstrata i materija dok se ne dokaže njihova neškodljivost. Iako su

poneki standardi i legislativa na naprednijem stadijumu u SAD nego u Evropi (delovi farmaceutske industrije, osobito u Kaliforniji, zatim bankarstvo i finansije postkriznom Dodd-Frank regulativom itd.), opet, recimo, u kozmetičkoj industriji imamo situaciju da je u EU zabranjena prodaja kozmetičkih proizvoda testiranih na životinjama, kao i upotreba čak 1200 supstanci u kozmetičkoj industriji, dok je u SAD testiranje na životinjama dozvoljeno a zabranjena upotreba svega 12 supstanci (dakle 100 puta manje nego u EU). Napokon, iako SAD insistiraju na potpunoj liberalizaciji u sferi umetnosti, audio-vizualnih medija i nacionalne kulture, koje je posebnim odredbama primera radi Francuska čvrsto rešena da zaštititi, SAD u kontekstu legislative javnih nabavki i dalje zadržavaju pravo na „kupi američko“ klauzulu što implicira odsustvo doslednosti u regulisanju međunarodnih ekonomskih odnosa. Na temelju ovako drastičnih i krucijalnih razlika u regulaciji proizvodnje i spoljnog i unutrašnjeg prometa, a pod uticajem NVO Evropska Komisija je u januaru 2014. obustavila pregovore, tražeći javnu raspravu, koja je započela u martu 2014. godine. Iako je očigledan uticaj ovakvih organizacija, ipak je činjenica da odluke o trgovinskim politikama u EU se donose pod uticajem lobista vezanih direktno za ekonomske interese (Siles, Brügge 2014).

PROTOTIP DOGOVARANJA TTIP I „POMOĆNI IZLAZI“

Najveći broj rešenja s kojima je dosad izašao TTIP tiče se tzv. uzajamnog priznavanja relevantnih standarda, što se, po pravilu uz previd šire javnosti, drastično razlikuje od procesa i principa ekonomske harmonizacije. Prema Nicolaidis-u i Shaffer-u (2005, str. 264-269), uzajamno priznavanje implicira samo to da ukoliko je način proizvodnje ili promet određenog proizvoda ili usluge legalan u jednoj privrednoj jurisdikciji posmatrane trgovinske integracije, *eo ipso* im se priznaje legalnost proizvodnje ili prometa i u drugim jurisdikcijama dotične integracije. Štaviše, uzajamno priznavanje prilično se razlikuje i od klauzule nacionalnog tretmana, budući da ova klauzula samo obezbeđuje jednak tretman u unutrašnjem prometu za inostranu robu, usluge i preduzetnike nakon obavljenih administrativnih, carinskih i poreskih formalnosti, ali bez uskraćivanja prava suverenu da postavlja i insistira na poštovanju nacionalnih standarda i kriterijuma. Ekonomska harmonizacija kao princip nalazi se negde na sredokraći između uzajamnog priznavanja, koje nacionalne standarde i kriterijume stavlja *ad acta* i klauzule nacionalnog tretmana, koja ih ostavlja *intacta* (Schmidt, 2007; De Ville-Silles-Brügge, 2014). Dakle, nameće se zaključak da će dominacija tržišta, koju ustoličava princip uzajamnog priznavanja, u odsustvu bar minimalnog praga harmonizacije biti suboptimalna u Paretovom smislu usled asimetrične informisanosti potrošača i time vremenom dovesti do nekontrolisane deregulacije i pada cena (i sledstveno kvaliteta) u maniru „ravno do dna“. A opet, proces

harmonizacije bi očito bio mukotrpan, višegodišnji i kao takav malo verovatan, s obzirom na to da EU i SAD imaju veoma malo uzajamnog tehnno-ekonomskog poverenja, a razlikuju se u stavovima po pitanju gotovo svega o čemu se pregovara, od proizvodnje i trgovine GMO do bezbednosnih standarda u prevoznim sredstvima (Elliot, 2016).

Veći problem, međutim, verovatno i kamen razdora celog TTIP, predstavlja potsporazum vezan za prava multinacionalnih i transnacionalnih kompanija koje posluju na transatlantskom području, tzv. ISDS (eng. *Investor-State Dispute Settlement*) (Tietje, Beatens, 2014). Procedura za rešavanje investicionih sporova na relaciji strano preduzeće-suverena država, poznat je institut u međunarodnom javnom pravu, ali se dosad vezivala uglavnom za ICSID, međunarodni centar formiran u tu svrhu u okviru Grupe Svetske banke, ili je egzistirao plurilateralno u okviru skromnijih regionalnih integracija za preduzeća iz njima obuhvaćenih zemalja. Sada se prvi put suočavamo sa predlogom sporazuma po kome bi MNK i TNK iz celog sveta mogla da pred *ad hoc* međunarodnim arbitražama tuže suverene države (ili pak i samu EU) zbog ma i najbizarnijih razloga, kao što su nediskriminatorska promena zakonske regulative, propisa ili standarda, ako te kompanije pomisle da im pomenute promjene redukuju očekivane gotovinske tokove i remete projektovani profit.

Kako je upravo ovaj predlog zasad ozbiljno zastao u grlu bar nekoliko članica EU (i to kako onih manjih i razumljivo plašljivijih sa periferije, tako sva je prilika i onih iz jezgra EU), uočavamo pokušaje kreiranja različitih pomoćnih izlaza da čitavi pregovori ne bi i formalno okončali glasnim neuspehom. Jedan od njih je i CETA (eng. *Comprehensive Economic and Trade Agreement*), skiciran i preliminarno parafiran između EU i Kanade, koji je po mišljenju mnogih TTIP u malom, sa sličnim problematičnim odredbama, često u suprotnosti sa ustavima nekih članica EU i malim šansama za ratifikaciju u nacionalnim parlamentima (Wagstylin, 2016), koji će izlaskom pred Evropski parlament uostalom verovatni biti i formalno zaobiđeni. U trenutku kada su autori imali uvid u CETA, on nije imao ni paginiran sadržaj niti stručni komentar sporazuma (što je negde uobičajeno za nadnacionalnu legislativu čak i kada je kraća od 1600 stranica). Drugi „izlaz“ iz TTIP krize bi mogao da bude separatan sporazum SAD sa UK nakon Brexit-a, pošto se odlazeći premijer Cameron pohvalno izrazio o TTIP, ali je odlazeći predsednik Obama istakao da UK neće dobiti nikakav povlašćen ili ubrzan tretman na putu ka TTIP ukoliko istupi iz EU. Treći bi mogao da bude TTIP bez ISDS, no pošto su lobisti poslovnih elita najveći zagovornici TTIP, ni ovaj pomoćni izlaz sva je prilika neće biti na raspolaganju.

Ipak, važno je istaći i neke zanimljive razlike između klinički mrtvog TTIP sporazuma i u briselskim krugovima sve više popularizovanog CETA. Dok TTIP kao sveobuhvatan u regulaciji insistira na harmonizaciji standarda u sferi necarinskih barijera, dotle CETA dozvoljava eksplicitne negativne liste (liste izuzeća), koje su međutim konačne. S tim u vezi treba veoma pažljivo (dosta unapred) planirati zaštitu nacionalnih privrednih interesa, iako se postavlja pitanje koliko je uopšte moguće hermetizovati neku delatnost (proizvod ili uslugu) u eri digitalne revolucije, te proizvodne i finansijske globalizacije, sve i da je blagovremeno stavite na listu izuzeća. Ukoliko se pravo na klauzulu izuzeća ne obezbedi blagovremeno, CETA će jednako kao i TTIP zacementirati jednom izvedenu privatizaciju i onemogućiti renacionalizaciju preduzeća koja proizvode javna dobra i usluge, primera radi (Monbiot, 2016). Najzad, pravila CETA (za razliku od TTIP) odriču stranim investitorima pravo na pokretanje arbitražnog postupka u slučaju nediskriminatornog postrožavanja nacionalne regulative protiv države domaćina. Takođe, umesto *ad hoc* privrednih arbitraža pod velikim uticajem moćnih korporacija CETA predviđa dvoslojni sudski sistem sa unapred izabranim članovima tribunala (Schacherer, 2016). Ovo skupa uzevši daje nadu da bi CETA sporazum možda mogao da posluži kao korektivni model na putu dalje liberalizacije evro-američke spoljne trgovine i međusobnih ulaganja. Kakve su šanse za njegovu parlamentarnu ratifikaciju, drugo je pitanje.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Očigledno je da su pregovori, način usvajanja i primenjivanja trgovinskih politika doživeli značajnu transformaciju u poređenju sa prethodnim decenijama. WTO nije više najuticajnija institucija u kojoj se pregovaraju i dogovaraju nova trgovinska pravila. Isto tako, mnogo značajnija pitanja su sve više vezana za pregovore o necarinskim, a sve manje o carinskim barijerama. Takođe, očigledan je uticaj većeg broja zainteresovanih strana, lobista i predstavnika vladinog, nevladinog i biznis sektora. Svi ovi trendovi su se odrazili i na pregovore vezane za TTIP, pa tako oni odražavaju želju da se zaobiđu rastući značaj privreda u razvoju na globalni trgovinski sistem putem bilateralnih pregovora, ali i povećanu signifikantnost predstavnika civilnog društva u trgovinskim pregovorima. Ipak, ovakvi pregovori poput ovih vezanih za TTIP dešavaju se na visokom državnom nivou, koji je svakako opravdan sa aspekta suvereniteta državnih regulatornih politika, ali u domenu koji je dosta zatvoren i u kome su ključne reči eksperti, insajderi, nedostatak transparentnosti i visoko tehnički vokabular, recimo regulatorna harmonizacija, investicione mere povezane sa trgovinom i sl. Sve to donekle predstavlja izazov za učesnike koji nisu profesionalci u tim oblastima, a žele da zaštite šire društvene interese.

Istovremeno, akademska zajednica, više se fokusira na pitanja finansijskih posledica, što, takođe, u okruženju i u doba stagnacije, recesija i kriza, izgleda opravdano. Demokratizacija definisanja trgovinskih politika uz rastuću politizaciju predstavlja pravi izazov. Uzimajući u obzir da se pregovori o TTIP nalaze pred totalnom obustavom i sagledavajući trenutne okolnosti kao što su posledice Brexita na EU, ali i predstojeće američke predsedničke izbore i potencijalne kandidate za to mjesto, njihov stav prema TTIP, teško je predvideti reaktiviranje inicijative za oživljavanje pregovora vezanih za TTIP.

TTIP i druge mega-integracije posledica su i geostrateških preguća da se dalja trgovinska liberalizacija i rast na talasu globalizacije upriliče izvan WTO, u kojoj Kina, Indija, Rusija primjerice uživajući status zemalja u razvoju izvlače sve veće trgovinske koristi (Clyde Hufbauer – Cimino-Isaacs, 2015).

Sve u svemu, čini nam se opravdanim rezervisanost EU prema ugovoru o slobodnoj trgovini koji ima više stotina stranica (visoko regulisani sporazumi obično nude malo slobode za tržišne transaktoze). Na drugoj strani, nekim elementima nacrtu TTIP iz jednačine se ne izbacuju samo vlade kao moćni ekonomski agenti koji definišu trgovinsko-investicioni i pravni okvir u kome se posluje (što u ljudskoj vrsti imanentnom koruptibilnom okruženju nije ni loše), već se pod pritiskom krupnog kapitala (oličenog MNK i TNK) van snage pomenutim nacrtom stavlja i bilo kakva demokratski kontrolisana regulacija, odnosno pravila igre koja garantuju osnovne prerogative i ispunjenost bazičnih ekonomskih, ekoloških, bezbednosnih i zdravstvenih standarda u privrednoj utakmici. Da zaključimo, svakako nije uputno nevidljivu ruku tržišta zameniti čeličnom pesnicom nespretno no autoritarne države, ali je još gore trampiti je za nevidljivu ruku krupnog kapitala koja bi tako postala i zakonodavac i porota i sudija.

LITERATURA

1. Brakman, S., Van Marrewijk, C., Partridge, M. (2015). Local Consequences of Global Production Processes, *Journal of Regional Science* Vol. 55, str. 1–9.
2. Clyde Hufbauer, G., Cimino-Isaacs, C. (2015). How will TPP and TTIP Change the WTO System?, *Journal of International Economic Law* Vol. 18 No. 3, str. 679-696.
3. De Gucht, K. (2013). TTIP – Solving the Regulatory Puzzle, The Aspen Institute Prague Annual Conference, Prague, Czech Republic, http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2013/october/tradoc_151822.pdf
4. De Ville, F., Silles-Brügge, G. (2014). The Transatlantic Trade and Investment Partnership and the Role of Computable General Equilibrium Modelling: An

- Exercise in 'Managing Fictional Expectations, New Political Economy, Taylor&Francis, *mimeo*.
5. Donnan, S. (2013). EU-US trade talks hit roadblock over financial services, *Financial Times*, June, 16. Accessed April, 29, 2015 <http://www.ft.com/intl/cms/s/0/924b9f80-f31a-11e3-a3f8-00144feabdc0.html?siteedition=intl#axzz37AbISQSk>.
 6. Elliot, L. (2016). TTIP has been kicked into the long grass ... for a very long time, *The Guardian*, 3rd of May, *mimeo*.
 7. European Commission (2016). Trade SIA on the Transatlantic Trade and Investment Partnership (TTIP) between the EU and the USA, The European Commission, Brussels, Interim Technical Report, Ecorys.
 8. Monbiot, G. (2016). The Transatlantic Trade Deal may be Dead, but Something even Worse is Coming, *The Guardian*, September 6th, *mimeo*.
 9. Nicolaidis, K., Shaffer, G. (2005). Transnational Mutual Recognition Regimes: Governance Without Global Government, *Law and Contemporary Problems*, Vol. 68, str. 263-318.
 10. Schacherer, S. (2016). TPP, CETA and TTIP Between Innovation and Consolidation—Resolving Investor–State Disputes under Mega-regionals, *Journal of International Dispute Settlement*, Oxford University Press, *mimeo*.
 11. Schmidt, S. (2007). Mutual Recognition as a New Mode of Governance, *Journal of European Public Policy*, 14 (5), str. 667 - 681.
 12. Siles-Brügge, G. (2014). Global Trade Politics and the Transatlantic Trade and Investment Partnership, *mimeo*.
 13. Steffenson, R. (2005). *Managing EU-US Relations: Actors, Institutions and the New Transatlantic Agenda* (Manchester: Manchester University Press)
 14. Sultan Al Essa, T. (2016). Free trade could benefit the world. But there's one thing stopping it, *World Economic Forum*, November 30th, *mimeo*.
 15. Tietje, C.- Baetens, F. (2014). The Impact of Investor-State-Dispute Settlement (ISDS) in the Transatlantic Trade and Investment Partnership, *Minister for Foreign Trade and Development Cooperation, Ministry of Foreign Affairs, The Netherlands*.
 16. UNCTAD (2016). *World Investment Report*, Geneva, http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2016_en.pdf
 17. Van Ham, P. (2016). *Communicating TTIP – Challenges for European Union*, Clingendael, Netherlands Institute for International Relations, <https://www.clingendael.nl/sites/default/files/Policy%20Brief%20Communicating%20TTIP%20-%20March%202016.pdf>
 18. Venhaus, M. (2013). The Transatlantic Trade and Investment Partnership as a New Strategy to Marginalise Emerging Powers: A Divided Free Trade Order in the Making?, in D. Cardoso, P. Mthembu, M. Venhaus and M. Verde Garrido

(eds) *The Transatlantic Colossus: Global Contributions to Broaden the Debate on the EU-US Free Trade Agreement* (Berlin: Berlin Forum on Global Politics/Internet & Society Collaboratory/Bertelsmann Stiftung).

19. Wagstylin, S. (2016). Protest against EU -Canada Deal heads to German court&Transatlantic Accord, World News, The Financial Times, May 31st, *mimeo*.
20. <http://www.albertoalemanno.eu/articles/towards-a-transatlantic-trade-and-investment-partnership-ttip-the-costs-of-a-non-transatlantic-deal>, *passim*
21. <http://www.euractiv.com/section/trade-society/interview/dutch-academic-ttip-needed-to-save-crumbling-transatlantic-relationship/>, *passim*